

KRZYSZTOF KWASNIEWSKI
ANDRZEJ KWILECKI
Poznań

PROJEKT SYNTEZY BADAŃ POLONII ZACHODNIOEUROPEJSKIEJ

Zakład Badań nad Polonią Zagraniczną PAN w Poznaniu powstał w 1973 r. w związku z coraz wyraźniej w środowiskach naukowych i ich władzach w Polsce dostrzeganą i docenianą potrzebą organizowania systematycznych badań nad najnowszymi dziejami polskiego wychodźstwa i zachodzącymi w jego obrębie przemianami społeczno-kulturalnymi. Zakład rozpoczął i kontynuował studia nad historią i życiem współczesnym Polaków zamieszkałych w krajach Europy zachodniej, podjął również niektóre problemy społeczno-polityczne Polonii w Ameryce Północnej. Działalność Zakładu polegała na opracowywaniu dzieł zbiorowych, artykułów, recenzji naukowych, bibliografii, słowników oraz na organizowaniu i rozwijaniu zakładowego i indywidualnego warsztatu badawczego, pomnażaniu i systematyzowaniu dokumentacji naukowej.

Z punktu widzenia merytorycznego, badania naukowe Zakładu w latach 1973 - 1980 można ująć w sześciu zasadniczych działach:

1. zagadnienia ogólne; obejmują problematykę teoretyczno-metodologiczną badań polonijnych, stan i krytykę tych badań, ocenę tradycyjnych i formułowanie nowych koncepcji i zagadnień;
2. emigracja z ziem polskich i tworzenie się zbiorowości polonijnych na obczyźnie. Zagadnienia badawcze dotyczą procesu kształtowania się Polonii w różnych krajach;
3. liczebność i rozmieszczenie zbiorowości polonijnych. Problematyka ta wiąże się z geograficznymi i demograficznymi podstawami życia Polonii w obcych krajach;
4. język i kultura Polonii. Zagadnienia badawcze dotyczą zakresu i form utrzymywania się kultury i języka polskiego, z uwzględnieniem zachodzących w tych dziedzinach przemian;
5. związki Polonii z krajem. Problematyka badawcza obejmuje typy, przejawy i funkcje wzajemnych związków utrzymywanych i rozwijanych przez Kraj i Polonię zagraniczną;
6. prace dokumentacyjne i bibliograficzne. Obejmują opracowywanie kartoteki działaczy, zasłużonych osób, twórców spośród Polonii, instytucji polonijnych, również bibliografii zawartości czasopism i literatury poświęconej Polonii. W oparciu o te prace możliwe było przygotowanie słownika bibliograficznego Polaków, którzy wnieśli wkład do historii i kultury Europy zachodniej.

Ze stanowiska formalnego, Zakład Badań nad Polonią Zagraniczną PAN uczestniczy w latach 1976 - 1980 w rozwiązywaniu dwóch problemów centralnie kierowanych: I. problemu międzyresortowego nr III/19 *Przemiany Polonii po II wojnie światowej*; II. programu badań tzw. komplementarnych pt. *Rozwój społeczności polonijnych w XIX i XX wieku*. Poza tym Zakład realizuje program badań tzw. własnych Polskiej Akademii Nauk.

Na dotychczasowy dorobek Zakładu Badań nad Polonią Zagraniczną PAN w Poznaniu składają się liczne publikacje¹, które — wraz z pracami innych ośrodków badań polonijnych — stanowią podstawę dalszych przedsięwzięć badawczych. U progu nowego okresu planów naukowych wydaje się rzeczą istotną podjęcie próby nakreślenia takich ram tych badań, by nie poprzestać tylko na dalszym gromadzeniu studiów i przyczynków, lecz zbliżyć się do ujęcia syntetycznego. Synteza taka, nie zaniedbując informacji wynikających z podziałów tematyki według kryteriów chronologicznych, geograficznych, czy specyfiki dyscyplin naukowych winna się koncentrować w większym niż dotąd stopniu wokół najważniejszych problemów. Należy te określić uwzględniając interdyscyplinarność i wielowarsztatowość badań polonijnych oraz ujmując je z takiej perspektywy, by naświetlenie tych problemów w najbardziej typowych przebiegach i kontekstach mogło doprowadzić do ujęcia syntetycznego bez konieczności wyczerpania wszystkich aspektów i wariantów opisu środowisk polonijnych.

Uwagi poniższe nie zawierają w zasadzie zupełnie nowych propozycji, zmiernie tylko do uwypuklenia i pewnego usystematyzowania niektórych kryteriów i ich hierarchii, ponieważ w dotychczasowych projektach kryteria czasowe, przestrzenne, specyfika różnych dyscyplin naukowych oraz rozróżnień metodologicznych i różnej ogólności problemów występowały w pewnym przemieszaniu².

¹ Tomy specjalnie poświęcone problematyce polonijnej „Przeglądu Zachodniego” nr 2/1974, nr 5 - 6/1975, nr 5 - 6/1977 i nr niniejszy; J. Samulski, *Pamiętnik emigranta polskiego w Kanadzie*. Opr. tekstu i wstęp językoznawczy B. Szydłowska-Cegłowa, wstęp socjologiczny A. Kwilecki. Wrocław 1978; dwa tomy „Polish Western Affairs” („La Pologne et les affaires occidentales”) nr 1 - 2/1976 i nr 2/1978; E. Morawska, *The Maintenance of Ethnicity: Case Study of the Polish-Americans Community in Greater Boston*. San Francisco 1977; oprócz tego pracownicy Zakładu opublikowali ok. 60 artykułów i komunikatów naukowych; w druku znajduje się opracowanie: *Polacy w historii i kulturze krajów Europy zachodniej. Słownik biograficzny*. Red. K. Kwaśniewski, L. Trzeciakowski, obejmujące ok. 700 biogramów. Zakład był również głównym organizatorem dwóch konferencji naukowych, a siedmiu pracowników Zakładu uzyskało stopnie doktorów.

² Por. H. Kubiak, *O koncepcję badań polonijnych w kraju*. „Przegląd Polonijny” nr 1/1975, ss. 15 - 29.

Intuicyjnie pojęciem „Polonii” obejmowana jest cała polska wspólnota etniczna w świecie poczynając od narodu polskiego spełniającego obiektywne i subiektywne kryteria narodu i żyjącego na własnym terytorium etnicznym — po wszelkie obiektywne i subiektywne ślady polskiej obecności w świecie, związane z zamieszkaniem grup Polaków poza ich własnym terytorium etnicznym³. W związku z tym termin „Polonia zagraniczna” nie wydaje się pozbawiony sensu, jako obejmujący tę część wspólnoty, która znajduje się fizycznie lub pozostawiła trwałe ślady w świadomości, kulturze lub środowisku poza polskim terytorium etnicznym i granicami państwa polskiego. Badania Polonii zagranicznej są więc badaniami stosunków interetnicznych z udziałem Polaków, poza Polską⁴.

Zakres czasowy badań winien objąć drugą połowę XIX i XX w. ze szczególnym uwzględnieniem czasów najnowszych. Szczególne akcentowanie czasów najnowszych związane jest z dążeniem do odtworzenia obecnego stanu stosunków interetnicznych z udziałem Polaków. Ustalenia dotyczące stanu stosunków interetnicznych w minionych epokach są mniej istotne z tego punktu widzenia. Nie oznacza to jednak, że można pominąć zjawiska choćby z dość dawno minionych czasów, jeśli wywierają one obecnie istotny wpływ na dwustronne stosunki.

Zakres przestrzenny objęty głównymi badaniami Zakładu to Europa zachodnia w rozumieniu nie tylko geograficznym, ale i politycznym tj. przede wszystkim Europa kapitalistyczna. Nie oznacza to znów formalistycznej wyłączości, przeciwnie, związane jest z postulatem prowadzenia także badań w innych krajach świata, ale o tyle, o ile wymaga tego historyczne i problemowe wyjaśnienie zjawisk charakterystycznych dla Polonii w krajach zachodnioeuropejskich.

Fakt, że badania Polonii zagranicznej są badaniami interdyscyplinarnymi nie oznacza konieczności utworzenia nowej dyscypliny naukowej. Badania te mogą i powinny być prowadzone przez specjalistów z poszczególnych dziedzin w aspekcie demograficznym, historycznym, socjologicznym, ekonomicznym, politycznym, językowym, etnograficznym itp. Zogniskowanie uwagi na istotnych z punktu widzenia całościowych badań polonijnych problemach winno przeciwdziałać dociekaniom lub opisom

³ Por. T. Łepkowski, *Emigrant i członek „Polonii” (Wokół pojęć i kategorii)*. W: *Emigracje zarobkowe na tle wschodnioeuropejskich i polskich struktur społeczno-ekonomicznych*. Red. C. Bobińska. Toruń 1974, ss. 23 - 24; A. K. Paluch, *Inkluzywne i ekskluzywne rozumienie terminu „Polonia”*. „Przegląd Polonijny” nr 2/1976, ss. 17 - 27.

⁴ „Najogólniejsze znaczenie terminu „stosunki interetniczne” obejmuje działania społeczne, w których etniczność jest czynnikiem istotnym” (E. K. Francis, *Inter-ethnic Relations. An Essay in Sociological Theory*. New York 1976, s. 382).

istotnym tylko z wąskiego, specjalistycznego punktu widzenia. Niemniej każde badanie winno wnosić do syntezy przesłanki, uzyskane w oparciu o określoną, specjalistyczną metodologię.

Kryteria czasowe, przestrzenne, bądź odrębnego potraktowania tematów w ramach różnych dyscyplin naukowych nie powinny być podstawą grup tematycznych planu badawczego jako nieistotne z punktu widzenia syntezy. Mogą natomiast i powinny być podstawą powiązań „poziomych” w postaci konferencji, seminariów i kontaktów roboczych. Natomiast jedyną podstawą „pionowej” systematyki planu badawczego winny być następujące problemy badawcze:

1. I n t e g r a c j a Polonii Zagranicznej, rozumiana jako proces, w którym różne elementy składowe kultury i życia społecznego polskiej mniejszości narodowej, poprzez minione lub obecne oddziaływania między sobą, a także elementy kultury i życia społecznego kraju pochodzenia i kraju zamieszkania zrastają się w system nowej jakości. Ta nowa jakość decyduje o całkowitym, bądź częściowym utrzymaniu więzów z krajem pochodzenia, zaasymilowaniu się w kraju zamieszkania, lub integracji w nową społeczność etniczną. Jest ona uwarunkowana zarówno strukturą klasową i położeniem owej mniejszości, jak zakresem i rodzajem jej odrębności kulturowej oraz jej świadomością społeczną i narodową. Integracja ta zachodzi na płaszczyźnie kulturalnej, normatywnej, komunikatywnej i funkcjonalnej⁵. Termin „integracja” wydaje się tu najwłaściwszy jako najbardziej neutralny, obejmujący obiektywną przynależność do jakiejś kategorii społecznej, jak i subiektywną więź grupową. Termin „więź społeczna” rezerwowany bowiem bywa tradycyjnie dla stosunków jednostka-jednostka i jednostka-grupa, zaś takie terminy jak „asymilacja” lub „akulturacja” budzą słuszne sprzeczności wśród tych przedstawicieli Polonii zagranicznej, którzy poczuwają się do członkostwa polskiej wspólnoty narodowej, jako terminy określające w badanej problematyce tylko kierunek wynarodowienia. Oczywiście jednak należy stale mieć na uwadze to, że nasilanie się procesu integracji polskiej mniejszości ze społeczeństwem kraju zamieszkania, a nawet integracji w odrębną grupę oznacza równocześnie dezintegrację ze społeczeństwem kraju pochodzenia — i odwrotnie. Wydaje się jednak, że badawcze spojrzenie na ów proces winno być wielostronne w aspekcie stosunków interetnicznych Polska — kraj zamieszkania, z uwzględnieniem stosunków z innymi ewentualnymi mniejszościami narodowymi w tym kraju. Formalne oddzielenie stosunku danej polskiej mniejszości do kraju rodzinne-

⁵ W. S. Landecker, *Types of Integration and Empirical Research*. „American Journal of Sociology” t. 46, 1950 - 1951, ss. 332 - 340.

go od jej stosunku do kraju zamieszkania, osobne badanie jej jako emigracji i jako imigracji wydaje się sztucznym rozdzielaniem jednego procesu.

2. **O b r a z** Polonii zagranicznej, rozumiany jako ogół wyobrażeń, nastawień i odczuć, które posiada polska grupa mniejszościowa o sobie i o Polsce, a przede wszystkim społeczeństwo kraju zamieszkania tej grupy o niej i o Polsce. Takie ujęcie obejmuje więc także obraz własny, stereotypy i uprzedzenia, stanowi „dynamicznie rozumianą, bardziej lub mniej ustrukturowaną całość poglądów, wyobrażeń, idei i uczuć”⁶. W badaniach z tego zakresu mniejsze znaczenie ma odtworzenie obrazu polskiej grupy mniejszościowej wśród innych, jak i jej obrazu własnego, a większe — ustalenie obrazu Polski w społeczeństwie kraju zamieszkania mniejszości polskiej i pośredniczącej roli obrazu polskiej mniejszości w tym zakresie.

Kwestia kształtowania się i zmian w widzeniu naszego kraju i pośredniczącej roli Polonii zagranicznej łączy się ściśle z doniosłym zagadnieniem prestiżu międzynarodowego Polski. Przyjmując, że w świecie istnieje wiele obrazów bądź stereotypów Polski (np. w krajach socjalistycznych, w krajach zachodniej Europy, w Trzecim Świecie, w elitach intelektualnych różnych krajów itp.), interesuje nas, jaka jest ich zawartość (poznawcza, emocjonalna) i jakie są tego skutki polityczne, gospodarcze itp. czy — szerzej — praktyczne i czy mamy do czynienia z tendencją do dalszego różnicowania się, czy też do pewnego ujednoczenia się tego obrazu czy stereotypu. Z czym kojarzy się za granicą nazwa „Polska”, „Polska Ludowa”? Czy i w jaki sposób obraz Polski istniejący wśród samej Polonii zagranicznej oddziałuje na obraz Polski w społeczeństwie kraju jej zamieszkania? O ile obraz Polonii jako grupy mniejszościowej wpływa na cechy obrazu Polski istniejącego w społeczeństwie kraju zamieszkania tej Polonii? Dlatego też ważnym źródłem informacji w takich badaniach może się okazać bardziej prasa i literatura kraju zamieszkania owej mniejszości, niż jej własna prasa polonijna. Wyodrębnienie problematyki obrazu i integracji Polonii zagranicznej podyktowane jest nie tylko tym, że w badaniach nad obrazem Polski, Polonia zagraniczna jest bardziej jednym z elementów, niż bezpośrednim obiektem badań. Chodzi także i o to, że oba te zjawiska, jakkolwiek nie pozostające bez wzajemnego wpływu, nie zawsze są ze sobą jednoznacznie i jednakowo skorelowane.

3. **P o z y c j a** Polonii zagranicznej w krajach zamieszkania rozumiana jako ogół uprawnień i obowiązków uzyskanych w życiu społecznym,

⁶ G. Kleining, *Über soziale Images*. „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie” 1961, Sonderheft 5.

ekonomicznym, kulturalnym, politycznym, naukowym, wynikających z wypełnienia oczekiwań społecznych w tych krajach lub z ewentualnego ich przewyższenia, tj. z pełnionych ról społecznych, a związana z osiągniętym statusem społecznym. Badania te muszą być prowadzone nie tylko w oparciu o dane na temat pozycji zajmowanej przez polską mniejszość w społeczeństwie kraju zamieszkania, ale także rozeznania jej względnego awansu od czasu przybycia do tego kraju, pozycji społecznej posiadanej przez emigrantów przed wyjazdem z kraju i pozycji, którą zarówno obiektywnie, jak i według posiadanych przez nich wiadomości, mogliby zajmować obecnie w warunkach krajowych, polskich. Ważne jest także ustalenie, czy i w jaki sposób osiągnięta pozycja jest skorelowana z przynależnością do polskiej grupy mniejszościowej.

Szczegółową problematykę badawczą dotyczącą zmian i aktualnie zajmowanej pozycji Polonii w krajach zamieszkania uznać można za bogatą i interesującą. Powstaje pytanie, o ile osiągnięta pozycja jest rezultatem wkładu własnej pracy Polonii, ekonomicznego i kulturalnego statusu kolejnych pokoleń, a o ile uwarunkowana jest etnicznym rodowodem i przynależnością do narodu polskiego żyjącego obecnie w nowych warunkach ustrojowych i uczestniczącego coraz intensywniej w różnorodnej wymianie międzynarodowej. Ważnym zadaniem jest prowadzenie badań nad udziałem Polonii, jej czołowych twórców, artystów, działaczy, również instytucji, w życiu społeczeństw krajów osiedlenia i jej wkładem w rozwój takich dziedzin, jak kultura, nauka, ekonomika, polityka. Należy jednak od razu zaznaczyć, że określenie wielkości wkładu Polonii w rozwój różnych dziedzin i badanie jej pozycji w życiu kraju zamieszkania na danym polu jest zagadnieniem trudnym metodologicznie. Zapewne dla poszczególnych dziedzin (kultury, nauki, ekonomiki, polityki) należy przyjąć osobne, jej właściwe, współczesne wskaźniki. Np. badając pozycję Polonii w życiu kulturalnym trzeba położyć nacisk na zagadnienie twórczości, na osiągnięcia twórców polonijnych uzyskujących rangę ogólnokrajową w społeczeństwie państwa zamieszkania, a w poszczególnych przypadkach — nawet rangę międzynarodową.

Problematyka pozycji Polonii zagranicznej pozostaje oczywiście w związku z integracją, a zwłaszcza z obrazem tej społeczności, ale nasilenie i kierunek tych związków i objęcie owymi związkami wszystkich warstw społeczności nie są bynajmniej jednakowe.

Sformułowane powyżej trzy podstawowe problemy mogą sprawiać wrażenie tylko trzech tematów diagnoz, tyle że wyrażonych nieco ogólniej. Problem wymagający naukowego wyjaśnienia polega jednak na tym, że samo społeczne i narodowe istnienie społeczności, określanej jako polska mniejszość narodowa w danym kraju zależy od tego, czy i w jakim stopniu występują w związku z nią te trzy zjawiska, zaś ich nasile-

nie i wzajemne relacje decydują o jej cechach charakterystycznych i specyfice. Jeżeli Polonia w danym kraju jest całkowicie zintegrowana ze społeczeństwem kraju zamieszkania, nie ma żadnego wpływu na obraz Polski i nie wykazuje żadnych odrębności pozycji społecznej oznacza to jej całkowitą asymilację. Także odrębne badania polonijnych instytucji społecznych, np. szkoły, parafii, stowarzyszeń, rodziny o tyle tylko naświetlają problematykę polonijną, o ile na ich podstawie można określić wpływ tych instytucji na kształtowanie się jej integracji, obrazu i pozycji społecznej.

W obrębie tak zakreślonej problematyki winny być formułowane tematy szczegółowych studiów, zawsze z dokładnym, wstępnym określeniem wybranego problemu, obszaru (kraju lub kilku krajów) oraz tego, w aspekcie jakiej dyscypliny, lub dyscyplin naukowych studium będzie opracowywane. Można położyć szczególny nacisk na określony teren, bądź na sam problem na różnych terenach i w różnych aspektach, bądź wreszcie na aspekt ujęcia przez jedną dyscyplinę wszystkich problemów na różnych terenach. Ilość możliwych kombinacji jest więc bardzo duża, można powiedzieć — zbyt duża jak na potrzebę przygotowania syntezy w realnym terminie. Dlatego do zadań kierownictwa naukowego i konsultantów naukowych Zakładu winna należeć: 1) dbałość o to, by podejmowane tematy były właściwie określone we wspomniany powyżej sposób; 2) dbałość, by spośród różnych możliwych ujęć wybrać tylko te, które gwarantują największą odpowiedniość specjalistycznego warsztatu i badanej problematyki (np. obraz może być badany nieomal wyłącznie przez historyka, socjologa, literaturoznawcę); 3) dbałość o to, by położyć akcent na możliwie rychłe uzyskanie w miarę całościowego zarysu syntezy, tj. by uniknąć zbędnych powtórzeń (np. jeżeli przyjmiemy, iż robotnicza emigracja polska we Francji i w Belgii nie różni się między sobą w pewnych zakresach, to można zrezygnować z oddzielnych opracowań tych dziedzin dla Francji i dla Belgii).

Ważnym i ciągłym nurtem prac zespołowych Zakładu winno być wspólne gromadzenie zasobów źródłowych według przyjętego systemu kartotek materiałowych⁷, a także przygotowywanie opartych na ich bazie opracowań encyklopedycznych. Ich naukowa analiza może bowiem dostarczyć szerokich, porównawczych ujęć, oświetlających również zarysowane tu problemy w różnych aspektach.

⁷ Por. A. Konieczny, *Zakład Badań nad Polonią Zagraniczną Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu*. „Przegląd Polonijny” nr 1/1977, s. 178.